

האמת והשלום אהבו

תגובה לחיים נבון (אקדמות, ח')

הרב יהודה ברנדס

ילכו יחדיו

אחת המשימות החשובות, אולי החשובה ביותר, שנטל על עצמו בית מורשה, היא לכונן בית מדרש שבו ישלבו המורים והלומדים את המיטב שבערכי הלימוד הישיבתי עם הישגי המחקר האקדמי. מובן מאליו, ש'אקדמות', ככתב עת של לומדי בית מורשה, נועד לשמש במה שבה יבואו לידי ביטוי פירותיו של הלימוד בבית מדרשנו.

עורכי 'אקדמות' אפשרו לפתח בדפיו דיון רחב בשאלת דרכי הלימוד והיחסים בין הלימוד הישיבתי ובין הלימוד האקדמי. מובן, שדיון בעל משמעות לא יכול להתקיים אם לא יישמע גם קולם של המתנגדים, ולפיכך פרסום מאמרו של חיים נבון ("הלימוד הישיבתי ומחקר התלמוד האקדמי", **אקדמות**, ח'), נראה צורך הכרחי לקיומו של דיון מעמיק בסוגיה, הגם שהוא מייצג עמדה המנוגדת בתכלית להנחות היסוד של בית מדרשנו.

דא עקא, שמאמר זה עושה שירות דוב למטרה שלשמה נכתב. כדי לבסס את התזה שלו, נזקק נבון לטיעונים שאינם עומדים בפני הביקורת של כל מי שמצוי ולו במעט אצל עולם הישיבה ואצל העולם האקדמי.

ברשימה קצרה זו אין בכוונתי להיכנס לגוף הדיון בשאלה הנכבדה, כיצד לשים שלום בין לומדי הגמרא שבישיבות לבין חוקרי התלמוד שבאקדמיה, ואיני מבקש אלא לתבוע את עלבונה של מידת האמת בנוגע ללימוד הישיבתי וללימוד האקדמי ובנוגע ללימוד התורה בכלל.

בקשת האמת

כך כותב חיים נבון:

אין פעולת הלימוד מכוונת לגילוי ולחשיפת "אמת" אבסולוטית, אלא ליצירה ולהתקדמות. בכך דומה ההלכה ליצירת אמנות יותר מלמערכת מתמטית נוקשה, באשר אין היא מחייבת מסקנה מסוימת וחד-משמעית... היצירה ההלכתית ההולכת ומתפתחת אינה גלומה בתוך הרובד הראשוני של התורה שניתנה למשה מסיני. תורת משה היא חומר הגלם ליצירה ההלכתית, והתורה ניתנה כדי שבני אדם יפתחו אותה בדרכים שיבחרו. לפני הלומד משתרע מרחב פתוח ועליו לבחור בעצמו את הדרך שילך בה. בעשותו כן, אין הוא מנסה להתחקות אחר אמת המוכתבת לו מלמעלה (שם, עמ' 127).

כל קורא משכיל מזהה כאן את תפיסת ההלכה של חוגים שהתנגדו ליהדות הרבנית, מימי הקראים ועד הרפורמה. חידושו המפתיע של נבון הוא שהוא הפך את הגישה הזאת לאידאולוגיה אורתודוקסית!

לימוד שהוא בבחינת יצירת אמנות, ולא חתירה לגילוי האמת האלוהית, אינו לימוד תורה במובן המקובל בשום ישיבה שהכרתי, וחלילה להאשים את הרמב"ן, את בעל 'קצות החושן' (להלן 'קצות') ואת בעל 'ערוך השולחן' בתפיסה שכזו. מכיוון שנבון קבע כיסוד שיטתו הישיבתית כביכול, שאין ערך לאמת ואין חובה לברר מה אמר הרמב"ם ומה דעתו, כיוון ש"משנה תורה" הוא יצירה שיש לה קיום עצמי שאינו תלוי בכוונותיו של מחברה" (עמ' 138) ו"שאינ פעולת הלימוד מכוונת לגילוי ולחשיפת 'אמת' אבסולוטית אלא ליצירה ולהתקדמות" (עמ' 127), הרי שהוא מרשה לעצמו לצטט במקוטע ובאופן יצירתי מאוד מדבריהם של ראשונים ושל אחרונים, כדי לאפשר לעצמו לבנות מבנה "קוהרנטי", שאין בו ולא כלום מן האמת.

הרמב"ן

בקטע שציטט מהרמב"ן בהקדמת המלחמות אכן נאמר שאין ראיות גמורות כמו בחשבון התשבורת. אבל אלה המילים הבאות בדברי הרמב"ן, שלא צוטטו:

אבל נשים כל מאדנו ודיינו מכל מחלוקת בהרחיק אחת מן הדעות בסברות מכריעות ונדחוק עליה השמועות ונשים יתרון הכשר לבעל דינה מפשטי ההלכות והוגן הסוגיות עם הסכמת השכל הנכון וזאת תכלית יכלתנו. וכוונת כל חכם וירא האלקים בחכמת הגמרא.

סמי מכאן "יצירתיות" "אמנות" ו"חופש"! אין כאן אלא הבחנה בין אופי הראיות במתמטיקה ובגאומטריה לעומת אופי הראיות בחכמת התלמוד. ודאי שבירור האמת והדעה הנכונה הוא מגמתו של הרמב"ן.

קצות החושן

גם כדי לברר מה באמת אמר ה'קצות' בהקדמתו, חייבים, כמובן, לקרוא אותו קריאה "מדעית" ולא "אמנותית". דהיינו – לדייק בלשונו. אין צורך ב"דקדוקי עניות" של פילולוגים, ודי בקריאה של המקור כלשונו, במלואו.¹ וכה אמר ה'קצות':

והכל ברא הקב"ה חוץ מן השקר שבני אדם בודין מלבן, ומאן דמשקר ח"ו אין זה חידושי תורה, והאמת כבר היה, אבל הקב"ה בחר בנו ונתן לנו את התורה כפי הכרעת שכל האנושי אע"פ שאינו אמת, ואם כן המחדשו הוא חידוש גמור, רק שיהיה אמת בהכרעת שכל האנושי. כלומר: יש להבחין בין אמת אלוהית מוחלטת לבין אמת אנושית שהיא יחסית, והתורה ניתנה לפי מושג האמת של השכל האנושי.

וממשיך ה'קצות' ומבאר, כיצד קיימים מושגי האמת והשקר גם ברמה של השכל האנושי:

מ"ש בזה העונש מאן דמשקר במלין דאורייתא ע"ש ז"ל, האי דלאו אוכחיה אורחי דאורייתא וחדש מלין דלא ידע על בוריין כדקא יאות, ההוא מלה סלקא ונפיק לגבי האי מלה איש תהפוכות וכו' ע"ש, היינו מאן דלא ידע אורחי דאורייתא, אבל מאן דאית ליה ידיעה באורחי דאורייתא, דהיינו שרואה כמה פעמים שיכון אל דברי הראשונים דאינון קשוט ואורייתא דילהון קשוט, לזה ראוי לחדש כפי שכלו וכחו.²

הרי שיש אמת ושקר, ויש מגמה להגיע לחקר האמת, ויש דרכים וכלים לעשות זאת. על כן מתאר ה'קצות' את דרך עבודתו:

והרבה יגעתי בחיבורי זה ובדרישות חקרתי ובבדיקות בדקתי אחר כל מקור ומוצא ההלכה בתכלית העיון.³

ערוך השולחן

כדרך שעשה נבון בדברי ה'קצות', עשה בדברי 'ערוך השולחן'. כלומר: לא הבחין בין הסבר ולגיטימציה למחלוקת לבין דרישת האמת כערך לימודי.

אין קושי למצוא מדרשים או אמרות הוגים שבניסיונם להסביר את בעיית המחלוקת הציעו פתרונות שנתנו לגיטימציה להיווצרות המחלוקת וערך של קדושה לכל צד במחלוקת. וכבר נכתבו על הבעיה ועל פתרונותיה ספרים שלמים.⁴ אלא שאיש לא ויתר מראש על החתירה לגילוי האמת.

המעייין בהקדמת 'ערוך השולחן' לחלק 'חושן משפט' יראה, שהעמיד את עיקר התורה דווקא על אמתות שבהן לא נפלה מחלוקת מעולם, ורק לאחר מכן הציע לגיטימציה למחלוקות וסיכם בדרישה להכרעת ההלכה.

וכמופת לזה שלא תמצא בכל הש"ס מחלוקת בעיקרי המצוה הכל מודים שפרי עץ הדר הוא אתרוג והכל מודים שעין תחת עין ממוזן... והשינוי בהנוסח כמו שזה אומר אהבה רבה וזה אומר אהבת עולם או שזה אומר הודו קודם ברוך שאמר וזה אומר ברוך שאמר קודם אין זה שינוי כלל דכל אחד יכול לעשות בזה כפי רצונו דדא ודא אחת היא... השמעת מימך שיהיה בין חכמי ישראל ההולכים בדרך התלמוד מחלוקת בעיקרי מלאכת שבת ויו"ט... ויותר מזה תראה נפלאות ואות ומופת על אמיתת הקבלה הנה זה יותר מח"י מאות שנה שעם ישראל מפוזרים מקצה אל הקצה ואין להם שום חיבור זל"ז... משינוי לשונם כמו עמב"י שבארצות רוסלאנד פולין ואוסטרייך עם עמב"י שבארצות פרס מאראקא אלגיר וטוניס וטריפאלי וזה רק כארבע מאות שנה שיצא חכמת הדפוס לאור עולם וקודם זה לא היה שום התחברות ממדינות אלו למדינות שבאזיא ואפריקא, והנה אצלינו החדשים חדש מלא וחדש חסר וחשוון וכסליו פעמים ששניהם מלאים פעמים ששניהם חסרים פעמים שאחד מלא ואחד חסר האם אירע שבמשך מאות מהשנים האלו יעשו אלו מלא ואלו חסר או בחדשים משני אדרים שלפעמים עיבור השנה במשך שתי שנים ולפעמים במשך ג' שנים האם אירע שינוי בין זל"ז וכבר אמר אחד מגדולי חכמת יון שחישב המולד לישראל הוא אות ומופת על הנבואה בישראל וכל הדברים הללו אין להם רמז וזכר בתורה שבכתב.

האמנם עמודי הקבלה מתורה שבע"פ חזקים כראי מוצק אשר כל כלי יוצר עליו לא יצלה לשברו וכל רוחות לא ינידוהו ממקומו לעקרו ומקולות מים רבים אדירים משברי ים לא ינוע ולא יחת.

וכל מחלוקת התנאים והאמוראים והגאונים והפוסקים באמת למבין דבר לאשורו דברי אלקים חיים המה ולכולם יש פנים בהלכה ואדרבא זאת היא תפארת תורתנו הקדושה והטהורה וכל התורה כולה נקראת שירה ותפארת השיר היא כשהקולות משונים זה מזה וזהו עיקר הנעימות, ומי שמשוטט בים התלמוד יראה נעימות משונות בכל הקולות המשונות זה מזה. אמנם **כל זה הוא לפלפול התורה.**

אבל להלכה למעשה לא כל אדם זוכה לשאוב מים חיים להלכה ולמעשה מהים הגדול הזה מפני גודל איכותו וכמותו, אי לזאת נתעוררו רבותינו הקדמונים לזה...

הקוהרנטיות כתחליף

עוד כתב נבון בהמשך לציטוטים המקוטעים מהרמב"ן מה'קצות' ומ'ערוך השולחן':

...זניחת הקריטריון של אמת אבסולוטית ומחייבת... את ה"אמת" מחליף קריטריון אחר: ה"קוהרנטיות", כלומר: הצגת מבנה בעל לכידות פנימית מוצקה (עמ' 129).

אני נמנע מלהשתמש בסגנון החריף שבו ראוי לבקר השקפת עולם (דתית או חילונית, יהודית או נכרית), המבוססת על ביטול הערך של בקשת האמת והמרתו בערך של הלכידות

אמנם נכון מודה בעצמו, שהסיבה שבגללה רתם את המחברים הנ"ל לרעיון ה"יצירתיות" הוא קושיה שהיתה לו: "אם ישנה 'אמת' אחת מוחלטת, שהלומד חותר לגלות, איך ייתכן ששתי דעות חולקות יקבלו לגיטימציה שווה" (עמ' 129). זו קושיה מפורסמת, שימיה כימי המחלוקות, וכבר נתחברו על אודותיה ספרים שלמים.⁶ הפתרון של "יצירה" במקום "גילוי", אכן קיים גם הוא, אך לא בדברי הפוסקים המוזכרים לעיל. והרעיון של דחיית ערך האמת באופן מוחלט – לא נשמע מעולם.

על אמת, ערכים וחינוך

מנהגו של נבון להשתמש בקטעים ובשברי אמירות באופן "יצירתי", נוגע לא רק לציטוטיו מן הספרות הרבנית ולתיאורו את הלימוד הישיבתי, אלא גם לתיאור העולם האקדמי. ניכר שנכון שאב את ידיעותיו על המחקר האקדמי מכלי שני ושלישי, ואין צורך להרבות בהוכחות לכך. נסתפק בדוגמה אחת, הקשורה לעניין החינוך לערך האמת. הוא ציטט ממאמרו של פרופ' מנחם כהנא את דברי הרא"ש רונטל "על שלשה דברים כל פרשנות פילולוגית היסטורית עומדת..." (עמ' 133) ועשאם יסוד לביקורתו על הלימוד האקדמי. בין שאר דברי הביקורת היצירתית, העקבית ומשוללת האמת כתב נבון: "המחקר אינו מתיימר להשיג מטרות חינוכיות" ו"לא ראיתי מי שתבע לשלב מתודות ישיבתיות בעולם האקדמי: בדרך כלל התביעה לשילוב מופנית רק כלפי הצד האחד" (עמ' 141).

אילו קרא את דברי הרא"ש רונטל במקורם, במאמר שכתב לכבודו של הר"ש ליברמן,⁷ היה מגלה, שהרא"ש רונטל מדגיש בחלק הראשון של מאמרו את אישיותו המחנכת של הר"ש, ובהמשך, מקדיש מקום נכבד להבהיר ולהדגים את מעלתו המיוחדת של הר"ש, ששילב את הישגי הלימוד הישיבתי במחקרו האקדמי. ולא זו בלבד, אלא שהרא"ש רונטל הציג את השילוב הזה כערך יסודי הנחוץ לקידומו של המחקר התלמודי – שילוב של רקע ישיבתי רחב בכלים מדעיים חדשים. כידוע, שני חכמים אלה היו ספוגים בתורתן של הישיבות, ובכניסתם לעולם המחקר הביאו עמם את תורת בית המדרש הישיבתי שממנו באו. שניהם היו גם מחנכים דגולים, וראו בעבודתם המחקרית כלי חשוב במפעלם החינוכי.

והנה, בהערה האחרונה במאמרו חשף נבון שוב מה הכשילו, וכך הוא כותב: "אם החוקר אכן ניחן ביושר אינטלקטואלי, הוא יקפיד להשתמש במתודות שאינן מכוונות להשיג ערכים מסוימים (חוץ מהערך הכללי של חשיפת האמת) ואכן, זה טיבן של המתודות האקדמיות גם בתחום מחקר התלמוד" (עמ' 143, הערה 17).

ובכן, הערך הכללי של חשיפת האמת נדחק לו ל"חוץ מ...", בהערה האחרונה של המאמר ובתוך סוגריים. ומשנתבטל ערך זה מהיות ערך, שוב אין כל חינוך באקדמיה.

בפתיחת המאמר הצהיר נכון על מגמתו במאמר במפורש:

לבאר מדוע ההתנגדות הפנימית שרוב שוכני בית המדרש מרגישים בנוגע לשילוב המחקר האקדמי בלימוד הישיבתי אינה נובעת משמרנות גרידא, אלא מתפיסה יסודית בדבר מגמותיו ואופיו של לימוד התורה (עמ' 125 - 126).

דומני שמאמרו דווקא מהווה הוכחה נאותה לכך שההתנגדות הפנימית אינה מבוססת על הבנה יסודית של מגמותיו ושל אופיו של לימוד התורה, לא הישיבתי ולא האקדמי, אלא על עקרונות שמרניים הגורמים לראות בדברים הבאים מן החוץ איום ו"סכנת קעקוע המחויבות לה' ולדבריו". אולם, אין לך קעקוע גדול יותר לעולם הישיבה מלהצהיר בריש גלי על הפיכתה של הישיבה ל"עלמא דשיקרא".

ואילו אנו סוברים שדווקא המחויבות לה' ולדבריו מחייבת אותנו לבקשת האמת ולגילוייה של תורת ה' בכל מרחביה.

הערות

- 1 את החינוך לקריאה מדויקת של הטקסט זכיתי לקבל מרבותי בישיבות, ולא לשם כך נזקקים ל"אקדמיה". האקדמיה מציעה כלים נוספים לבירורי הנוסח וכיו"ב. מובן מאליו, שגם מחקר אקדמי הגון מבוסס על קריאה מדויקת וחסרת פניות במקורות, ואכמ"ל.
- 2 ראויה היא הקדמת 'קצות החושן' להילמד במקורה, בשלמותה, ולא מתוך קטעי ציטוטים שהובאו כאן. בהזדמנות זו, כשכבר פותחים את הכרך הראשון של 'חושן משפט', כדאי לראות גם את עמדתו של בר פלוגתיה של ה'קצות, ה'נתיבות' - כיצד הוא מתייחס בהקדמתו לשאלת האמת, וכיצד מגיב ה'קצות' בהקדמת ה'משובב נתיבות' לביקורת עליו.
- 3 ה'קצות' הכיר גם את הדרך האחרת, דרך של לימוד שיסודה הוא הצד האסתטי. דרך זו, נקראה בימיו דרך הפלפול, ועליה כתב: "ומה שנוגע לצד הפלפול לא הבאתי על מזבח הדפוס ומעט על דרך הפלפול בדברים הנוגעים לדינא הוא כי חידושי תורה ראוי להיות מהודר ומסולסל... וקוב"ה חדי בפלפולא". ועי' להלן בדברי 'ערוך השולחן', שאף הוא הבחין בין לימוד גופי תורה והלכה לבין פלפול בעלמא. אין להכחיש קיומו של ממד אמנותי-אסתטי בלימוד תורה ובייחוד בפלפול ובדרוש. נראה, שמקצת תיאורו של נכון תואם את הטיעונים שהיו מקובלים להצדקת לימוד הפלפול בישיבות אשכנז במאה ה-15 ובפולין ובאגפיה במאה ה-16 עד המאה ה-18. הביקורת שנכתבה על שיטת הפלפול בדורות ההם ולאחריהם דומה מאוד לביקורת של מבקרים שונים, מחוגים שונים, את הלימוד הישיבתי גם בימינו. ואכן, יש צדדים דומים אופייניים. ב"ה,

- שיטת הפלפול לא הפכה להיות דרך המלך של תורה בזמנה, וגם כיום אין לראות בחלק מהעיסוק הפלפולי ביישיבות מסוימות - לימוד המנוח, לדברי נבון, ממחויבות להלכה או לאמת - את דרכה העיקרית של תורה. ברור, שהתפיסה העצמית של "עולם הישיבות הליטאי" שוללת מכל וכל את הרעיון שהם לומדים בדרך הפלפול.
- 4 נבון מזכיר את ספרו של ש' רוזנברג, **לא בשמים היא**, אלון שבות תשנ"ז, וראה שם ביבליוגרפיה נוספת. לקט מקיף של ציטוטים על מחלוקת נמצא אצל חנינא בן-מנחם, נתן הכט, שי עקביא וזנר (עורכים), **המחלוקת בהלכה**, בוסטון-ירושלים תשנ"ב, ומתוכו יכול כל אחד לבור לו מבחר ציטוטים מכל הדורות, שעם הוצאתם מהקשרם אפשר לבסס גם באמצעותם כל מיני תזות מופרכות בענייני חופש היצירה בתורה ובהלכה וד"ל.
- 5 אין טעם להציע כאן ביבליוגרפיה לנושא מידת האמת במחשבה ובמוסר, בתורה ובתרבות הכללית. ובכל זאת, פטור בלא כלום אי אפשר ואציין שני מקורות: אחד, מן הצד הישיבתי, נבחר באילן הגדול שנבון נתלה בו כביכול, הרי"ד סולובייצ'יק ובית בריסק: הפרק "אמת" במסה "מה דודך מדוד", **דברי הגות והערכה**, ירושלים 1982, עמ' 86 - 95. האחר, מצד האקדמיה, מאמרו של פרופ' א"א אורבך, "על בקשת האמת כחובה דתית", א' סימון (עורך), **המקרא ואנחנו**, תל-אביב תשל"ט, וכן לקט המקורות שערך פרופ' אוריאל סימון המובאים שם.
- 6 גם כאן, לא נרחיב בציונים ביבליוגרפיים ודי לעיין בספרו של ש' רוזנברג, **לא בשמים היא** (לעיל, הערה 4). אמנם, הפרק העוסק בכיוון ה"קונסטרוקטיביסטי" מטה לצד ה"יצירתי", אבל אין הוא מדבר על פטור מאמת ועל לימוד תורה כאמנות! וראה שם, במיוחד בעמ' 77, ביאור הוגן (המסתמך על כל ההקדמה ולא על ציטוט חלקי) של דעת ה'קצות'.
- 7 רא"ש רוזנטל, "המורה", בתוך: *Proceedings of the American Academy for Jewish Research*, 1963